

Helyzet és magatartás

Szemes Dezső

Egy irodalomnak éltető nedvekre van szüksége. Leginkább az új mozgalmak, irányzatok, háborúságok lendítenek az irodalmon, viszik előre, biztosítják fejlődését. Mindazok az irodalmi irányok, melyeket reneszánsz, racionalizmus, romantika, realizmus, futurizmus, dadaizmus, szürrealizmus vagy más néven ismerünk, az univerzális irodalomban olyan újdonságot, olyan megújulást jelentettek, amely évtizedekre, évszázadokra meghatározta az irodalom fejlődésvonalát. De egyes írók is képesek egész forradalmat kirobbantani, s megváltoztatni az irodalom útját: gondoljunk csak Adyra, aki a magyar irodalomra a maga korában olyan nagy befolyással volt, hogy a költészete iránti állásfoglalás irodalmi, sőt politikai állásfoglalást jelentett, az utána következő időben pedig, mind a mai napig sem szűnt meg hatása költőkre, irodalmi felfogásra egyaránt, ami pedig a jövőt illeti, abban is biztosak lehetünk, hogy Ady költészete el nem múló és mindig újra felfedezett eszménye lesz mind az újonnan indulóknak, mind azoknak, akik már korábban megismerték. Szenteleky Kornél egyénisége, irodalmi nézetei nemcsak a múltban hatottak a vajdasági magyar írókra, hanem még ma is érezzük, mennyire jelentős volt a maga korában, s ha elővesszük esszéit, leveleit, meggyőződhetünk, hogy nem egy tételével értünk még mindig egyet, hogy szervező munkájának eredményei ma is érezhetők. Az az igényesség, mely ővele vonult be irodalmunkba, egészen új irányba terelte szellemi életünket, íróinkat pedig megtanította arra, hogy több felelősséget érezzenek műveikért, hogy írásuknak hite, súlya, igénye legyen.

Ha egyes írók műveit utolérhetetlen példának tekinthetjük is, nem szabad megengednünk az örökkévaló tekintélyek felállítását. Az irodalomtörténetben számtalan olyan nevet ismerünk — vagy már nem is ismerünk —, amely a maga korában sokat jelentett, viselője, ahogy ma mon-

danánk: legnagyobb élő író volt, ma azonban semmit sem jelent: sem az író neve, sem művei. Csak azok maradnak meg — és megmaradnak évezredekre —, akik művéket hozzá tudták kapcsolni az ember örök sóvárgásaihoz, örök fájdalmihoz. Egy Szophoklész nem hogy nem érthető, hanem napról napra időszerűbb lesz, bizonyára a világ változásainak, vajadásának, az emberi sors tragikuma fokozódásának eredményeképpen. Mit csináljunk hát ma „legnagyobb élő írónkkal”? Megmaradnak-e ők, megmaradnak-e műveik? Vajon nem tűnő illúzió-e egyes írók mai „nagysága”? Meg kellene találni — de előre bocsátom, hogy nem találjuk meg — azt a mércét, amellyel ki tudnánk mutatni az írói halhatatlanságot. Ha pedig nem találjuk meg, és nem találjuk, akkor el kell vetnünk a tekintélyeket. Azokat, akik önmagukat kiáltják ki tekintélyé, azokat, akik egy irodalom mindenható arbitereinek szeretnék kikiáltani magukat. Erre semmi szükségünk. Öntömjénezéssel, hazug tekintélyek tiszteletével, írók köré font legendákkal nem segítünk irodalmunkon. Érdekes, hogy az álteknitvények ellen minálunk is, mint annyi más irodalomban, leginkább és először a fiatal, induló írók emelik fel szavukat. Így volt ez tíz-tizenkét évvel ezelőtt, így van ez most is. Hozzájárul ehhez a lázadáshoz természetesen az el nem ismertekben, feltörekvőkben lappangó kisebbségi érzés is, de biztos, hogy azokban, akik nem vettek részt az irodalmi életben, akiken még nem fogott a tekintélyek tisztelete, van egy megérzés, amellyel többé-kevésbé pontosan fel tudják mérni — ha nem is az abszolút értékeket, de — a ma „futó” alkotók és műveik, nézeteik, törekvéseik jelentőségét. Ezek a fiatalok minden előítélet nélkül közelnek az írott szóhoz, s igyekeznek azt hatalmukba keríteni. Az mondtam: előítéletek nélkül. Van azonban bennük valami, amit mégsem tudnék másnak nevezni, nem találok rá más szót, mint: előítélet. Ez pedig: fiatalságuk. Mindent a fiatalság, az indulók szemével látnak. Nem csökkenti-e ez meglátásaik pontosságát? De akárhogy áll is a dolog, az irodalomnak számolnia kell velük s mindazzal, amit magukkal hoznak. És ha nem hoznak egyebet, csak fiatalságukat, az se baj. Ők nem hivatkozhatnak művekre, melyeket egykor alkottak, nem hivatkozhatnak semmilyen érdemre, amelyre hivatkozva egyesek még az irodalomban is bizonyos kiváltságokra érzik magukat feljogosítva. Tisztán jönnek, reméljük: őszintén, reméljük: ígéretesen.

Irodalmunk fejlődése az utolsó másfél évtized alatt sok tagadhatatlan eredmény és siker mellett szinte elkerülhetetlenül és törvényszerűen magával hozta az írók helyzetének megszilárdulását. Minden olyan mű, amelyet írástudó ember alkotott, megjelenési lehetőséget kapott. Természetes dolog, hogy a selejt elhullott, de a közölt anyag egy része csak azért juthatott a lapokba, csak azért kerülhetett könyv alakjában az olvasóhoz — mert nem volt jobb. Ez a helyzet aztán oda vezetett, hogy írónkban bizonyos magabiztosság jelent meg. Az írók dédelgették, kényeztetették, az irodalmi állapotok szinte lehetetlen helyzetbe sodorták. Nem volt szüksége arra, hogy írásait hosszabb ideig csiszolja, gondolzza; a kéziratokat elfogadták, az író termelt, újabb és újabb megbízásokat fogadott el, feladatokot vállalt, írt, írt, és mindig újat. Az író nem ér rá betartani (vagy nem fizetődik ki) a horatiusi kilenc évet, s nem vállalkozhat nagyobb lélegzetű művek megírására. Ha csak egy pillantást vetünk irodalmunkra, azt látjuk, hogy valójában egyetlen, igazi, nagy, fundamentális alkotásunk sincsen. Elbeszéléskötetek, rövid lélegzetű regények, verskötetek, amelyek azonban mind-mind, szinte kivétel nélkül, elég gyorsan feledésbe merülnek. A gyors munka megbosszulja magát. Egy irodalom pedig nem élhet apró, múló, gyors sikerekből. Nagy, maradandó alkotásokra van szüksége. Az a magabiztosság, amelyről beszéltem, csak önámítás, nincs reális alapja, csak egy egészségtelen állapot kifejezése. Ennek a helyzetnek a megvál-

toztatását sürgetnünk kell, habár nem látjuk, kik azok, akik a változást hozhatják.

Van még egy jellemző vonása irodalmunknak: Nem kísérletezünk, minden szavunk, minden tettünk a jeges dermedtség jegyében fogant. Attól félek, hogy irodalmunk a koravenség betegségében szenved. Olvassák el Zákány Antal verseit, s meglátják, hogy azokat nem is költő írta, hanem erkölcsösöz, lelkipásztor; a fiatalabbak műveiben találunk némi felfrissülést (Deák, Kopeczky), ki tudja azonban, meddig tart ez, nem csatlakoznak-e ők is idősebb kollégáikhoz. A másik oldalon pedig ott van Csépe Imre, aki a „népszerű irodalom” nevében lép fel, akinek tárcanovellái igen olvasottak, aki azonban irodalmi igényeket hangoztat anélkül, hogy írásainak valami közük is lehetne az irodalomhoz. Közvetlensége rokon-szenves, de épp őrajta lehet legjobban kimutatni, hova vezet az, amikor az író fütyül a művészetre, s ki akarja szolgálni a közönség egy rétegének „szellemi szükségleteit”.

Hiányzik irodalmunkból a polemikus tűz, az, ami egy irodalmat mozgalmassá tud tenni, s megpezdíti az irodalmi életet. Szenvtelenek az írók minálunk, langyosak, békülékenyek. Le kell írnom a szót: megalkuvók. S ha egyszer, véletlenül, valaki felemeli a szavát, az leginkább személyes ügyben történik, a sérelmeket akarja megtorolni. Az efféle düh csökkenti az író értékét, mert céljai, törekvései nagyon is átlátszóak. Pedig a felszín alatt valószínűleg egészen más a helyzet, ott valami forr, buzog — de hol az az erő, amely a tűzhányó kitörését elősegíti?

Az irodalom nemcsak írástudás kérdése. Az irodalom — művészet. Nem ismeretlenek nálunk az olyan versírók, akik mindennapi penzumukat vesben végzik el, versekben — képek, rímek, ritmus nélkül, költészet nélkül. És szerintük ezeknek a verseknek meg kell jelenniök a lapokban, sőt könyv alakjában is. Időnként az az érzésünk, hogy igazi vers-hiperprodukciónak van nálunk. De költő — annál kevesebb. Egyszer pedig szakítani kellene evvel a „gyakorlattal” még annak árán is, hogy az elutasítottak frontba tömörülnek. (Ugyan ki ellen?) Nem veszik észre, hogy írásuk pöz csupán, kiábrándító tettetés? Versek, elbeszélések, szindarabok, sőt regények születnek ily módon, alkotójuk azonban nem tudja megkülönböztetni az irodalmat a, mondjuk, írásbeli dolgozatoktól. Mi több: úgy látszik, szerintük a versíráshoz, prózához nem szükséges a helyesírás ismerete, a nyelv szabályainak alkalmazása sem. Súlyosabb az eset, ha írástudó emberek az írást időtöltésnek tekintik, a megjelenést pedig jó kereseti lehetőségnek. Nagy a hatalma a leírt szónak. Hatalma van afölött, aki írja s azok fölött, akik olvassák. Talán azt állíthatnánk, hogy az irodalmat arról lehet felismerni: van-e hatalma azok fölött, akik olvassák. Mert ha csak maga az író kerül műveinek büvkörébe, szó sem lehet irodalomról.

Szerencsénkre — vagy szerencsétlenségünkre? — mind nagyobb azoknak a fiataloknak a száma, akik tollat vesznek a kezükbe. De hát ki nem írt fiatalkorában verseket? Később vegyészmnörök, cipészek, patikusok vagy kéményseprők lettek. A kamaszok, és nemcsak a kamaszok, verseket írnak. Tudjuk, a legnagyobb művészet is sokszor — kiélés. Ösztönök vagy indulatok kiélése. Szabadulás. És kiben van több indulat, mint a kamaszokban? De felismerhető-e már ebben a korban a tehetség? Ez pszichológiai probléma, minket pedig az érdekel, divatot csinálhatunk-e ezekből a versekből, s költővé avathatunk-e mindenkit, aki verset ír. Egy nagy pedagógusra lenne itt szükség, akinek kellő tapintata van ahhoz, hogy a fiatalokat irodalomra nevelje (közben pedig legyen elég óvatos, nehogy bálványá merevedjen). És egy lángészre, aki megérzi, hol vannak a szíkrák.

Van-e közöttünk ilyen? Amíg megtaláljuk, addig csak azt állapíthatjuk meg, hogy koraérett versfaragóink még inasok, akik főnökök akar-

nak lenni az irodalom vegyeskereskedésében. Csakhogy az ilyen üzletnek előbb-utóbb csödbe kell jutnia, az inasok pedig megbuknak az irodalom érettségijén.

De büszkeséggel mondhatjuk, hogy a fiatalok között sok a tehetség. Nem akarok neveket említeni, hisz nem a név a fontos, hanem a tehetség. A tehetséges fiataloknak pedig meg kellene érezniök, milyen veszélyek fenyegetik őket. Hogy csak egyet említsünk: a professzionalizálódás. Naponta írják verseiket, beküldik őket a szerkesztőségeknek, meg is jelennek: professzionalizálódnak és profanizálódnak. Pedig nem erre van szükségünk, hanem egy új, fiatal — milyen is lenne? — írógárdára, merész, kemény fiatalokra, akik tisztán jönnek, akik akarnak valamit, valami nagyot és többet, mint az eddigiék, akik nem riadnak vissza semmilyen fal-tól, semmilyen akadálytól, semmilyen tekintélytől.

Az irodalomra méltóvá kell válni. De hogyan lehet ezt elérni? Bizonyára nem úgy, hogy valaki évekilg írja verseit, szerelmes magába a versírásba, saját versírásába — csak nem a költészetbe. Nem válhat méltóvá, aki csak írja a maga halvány, vérszegény, céltalan és értelmetlen verseit, dadogó sorait, ír és dadog, ismétél és másol, de ezerszer legyen áldott az ő veritéke, mert különben ki pergetné a kisdobot irodalmunk hangverseny-zenekarában. Meddig áztatjuk ezeket a kisdobosokat, ezeket a kóris-tákat, akiknek a hangja sosem lesz — úgy látszik már — erősebb, meddig ámitjuk őket avval, hogy ők költők, nagydobosok esetleg? Ők az irodalom csatlósai, hogy korszerű kifejezéssel éljünk: műhüldjai, és a mi irodalmunk naprendszerének örök bolygói szeretik, ha kis, ártalmatlan holdak keringenek körülöttünk. S amíg ezt szeretik, addig lesznek műhüldak is.

Hát akkor mi az, kérdezhetik, ami az íróat teszi, mi az igazi író ismeretöjele? Amilyen nehéz erre a kérdésre általános érvényű feleletet adni, annyira könnyű is, mert egyetlen szóval kifejezhető: az egyéniség. Az írói, művészi egyéniség tesz egy alkotót eredetivé, különállóvá, egyedülállóvá. Egyéniségének művészi megnyilatkozása teszi megismételhetlenné művét, s emeli ki a szűrkességéből.

Amikor az író egyéniségéről mint művészi mértékről beszélünk, nem feledkezhetünk meg egy másik, nem kevésbé fontos elemről, az írói egyéniség összetevőjéről, az író nézeteiről sem. Azt akarjuk ugyanis tudni: ki az író, s ezt legbiztosabban épp műveiből tudhatjuk meg. Egy regényből ki kell tudnunk olvasni az író egyéniségét. Legyenek az író nézetei is egyéniék, járuljanak hozzá az író egyéniségének különösségéhez, az író ne álljon sorba, ne szóljon a kórussal, legyenek bűnei, beszéljen félre, de a maga módján, a maga szívéből szóljon. Nagyon érdekes példája az írói egyéniség ilyen megnyilatkozásának Ehrenburg, aki emlékirataiban az utóbbi időben igen meglepő dolgokat mond el. Nem fér hozzá kétség, hogy megállapításai legegényibb állásfoglalásából erednek.

Nem elég írni, mondhatnánk, legyen az írás az egyéniség szava, legyen az alkotás az egyéniség visszatartathatlan, elfojthatatlan megnyilatkozása; csak akkor lesz művészi hitele, súlya, erkölcsi értéke. Néhány költőnk nem ismeri a maga egyéniségét sem, verseikből legalábbis ez tetszik ki. Mert ha a versek aláírását kicserélnénk, senki sem mondaná meg, hogy csalásról van szó. Hangjuk egyforma, verseik egy hangon szólnak, nem találhatjuk meg azokat az elemeket, melyek megkülönböztetnék a verseket — de főleg a költőket. Ismétéljük: nem elég írni; annak, amit leírunk, a magunkénak kell lennie, nem egynek száz közül, hanem egynek a többiekén kívül — a többiek felett.

Mi történik akkor, ha az író, egyéniségének keresése közben tévútra kerül? Ez az irodalom, a művészet próbaköve! Legyen szabad tévedni! Legyen szabad — még a tévedés előtt! — bolyongani, kóborolni, kószálni a

szellem tájain! Az egyéniség elkerülhetetlenül újításokat követel; semmi újat nem lehet rögtön megtalálni, de keresni kell.

Valami újra van szükségünk!

A valóság és a képzelet megannyi alkalmat kínál, megannyi témát állít elénk, melyekhez még soha senki nem nyúlt. Rengeteget lehetne írni, rengeteg kincs várja itt felfedezőjét. A témákhoz pedig az írónak meg kell találnia azt a szépirói attitűdöt is, amely öneki legjobban megfelel, amely legközelebb esik egyéniségéhez. Szóval ismét itt vagyunk az egyéniségnél. Igen, mert ettől sohasem szabadulhatunk. Természetesen szó sem lehet valamilyen külön tájstílusról; de ahogy Andrić neve és stílusa valahogy már elválaszthatatlan orientális témáitól, vagy ahogy Faulkner írásművészte összeforrat az amerikai Dél életjelenségeivel, úgy szeretnénk írónk kifejezését a mi tájunkkal, a mi tájunk szépségeivel és embereinek életével egynek látni.

Közben azonban ne feledkezzünk meg arról, hogy a nagy alkotások előtt bukdácsolni lehet; legyen evvel tisztában az olvasó, a kritikus és az alkotó egyaránt. A legtermészetesebb dolog, hogy az író vergődik, keresi témáját és a legmegfelelőbb kifejezést, hogy kétkedik, hogy vívódik önmagával és az anyaggal, az eszmével, mely előtte lebeg; hogy időnként elveszti hitét önmagában és a világban; hogy külön utakat akar járni, hogy ki akar törni a megszokottság, a mindennapi köréből, hogy különvéleményt akar kialakítani magában. Minden alkotónak tudnia kell, hogy senkinek sincs tulajdonában valamilyen varázsige, melytől megnyílnak a zseniális alkotások szeszámjai. Meg kell találni az utat, amely elvezet a beteljesedéshez — az író nem rakétautas, akit kilőnek a lehetőségek rámpájáról, s pontosan beetalál a tökéletes alkotás célpontjába.

Míg minderről írok, s megpróbálok felvetni az írói alkotás néhány kérdését, eszembe jut az írói őszinteség. Felette izgalmas lenne kikutatni, ha ezt egyáltalán ki lehet deríteni, mennyire őszinték írónk, mennyire legigazabb meggyőződésükből és élményükből fakadnak művészi megnyilatkozásaik. Tegyük fel, hogy ezen a téren minden a legnagyobb rendben van. És legyen továbbra is. S akkor felötlik a kérdés: a műfajok széles skáláján, amely írónk alkotásaiból kialakult, miért nincs ott a naoló is? Írónk élményei, reflexiói bizonyára nemcsak az olvasókat érdekelnék, hanem dokumentumai lennének egy kornak. Vallomásaik életükről, életükről, az alkotásról nem hiányozhatnak, mert evvel nemcsak irodalmunk válik szegényebbé egy műfajjal, hanem az írók is megvonják önmaguktól ezt a hálás és jelentős megnyilatkozási lehetőséget.

Gyakran vitatkozunk arról, hogy irodalmunk tájirodalom-e, vagy sem. Ma már, azt hiszem, időszerűtlen a kérdést ilyen formában feltenni. Ha tájirodalom: tájunk és embereink életének ábrázolásával gazdagítja az egyetemes irodalmat. Ha nem tájirodalom: a legáltalánosabb emberi problémák és sorsok bemutatásával ugyancsak az univerzális irodalomba kapcsolódik. Tehát dilemma nincs: tájirodalom, vagy nem az. Másképp kell feltenni a kérdést: miképpen viszonyul irodalmunk más irodalmakhoz, pontosabban: hogyan kapcsolódhatunk az egyetemes irodalomba. Vajon a tájirodalomba sorozható-e Camus *Közönye* csak azért, mert cselekménye Észak-Afrikában történik s szereplői észak-afrikaiak? A tájirodalomba számitanak-e Elio Vittorini vagy Laxness művei? Ezek az írók — pedig műveiket ezernyi szál fűzi, és elszakíthatatlanul, egy vidékhez — magasabbra törnek. Bevezetik tájukat s a táj embereit a világirodalomba, s ezt a céljukat csak úgy érhetik el, hogy levetnek minden vidékiességet, s a tájirodalomnak egészen új megfogalmazásával járulnak hozzá az egyetemes irodalomhoz. Talán ez az ideális megoldás. Talán minálunk is meg lehetne találni azt az utat, amely a mi embereink sorsán keresztül a z

ember sorsát rajzolja. Megszűnne a dilemma, s tájunk irodalma nem jelentene se tematikai, se ábrázolási, se stílusbeli korlátozást, elkülönülést, hanem irodalmunk hatását növelné, jelentőségét, értékét tenné általánossá, egyetemessé. Túlnőnének minden nyelvi és területi meghatározottságot, s bekapcsolódhatnak a nagyobb szellemi közösségekbe.

Mіндеzt csak úgy érhetjük el, ha szigorúbbak leszünk önmagunkhoz. Ez a kérdés már magában véve is külön tanulmányt igényel. Ebben az áttekintésben, helyzetképben, csak fel szeretnénk vázolni azokat a gondolatokat, amelyeknek időszerűségét fokozott mértékben érezzük.

Irodalmunk termése, legalábbis arról ítélve, ami megjelent, rendkívül egyenetlen. Vonatkozik ez minden műfajra. Sokszor egymás mellett jelennek meg remek költemények, középszerű, sőt nagyon gyenge, rossz versek vagy elbeszélések. Mit szól ehhez az olvasó, az irodalom „fogvasztója”? Bizonyos felelősséggel tartozunk ugyanis azoknak, akik dinárjaikon megveszik a lapokat, könyveket. Ha silány munkát adunk pénzükért, joggal neheztelhetnek s pártolnak el irodalmunktól.

Irodalompolitikánk ma már eljutott arra a fokra, hogy csupán a művészi érték jelenti egyetlen és legfontosabb szempontját; aki ennek nem tud eleget tenni, vonja le a következtetéseket. A „szigorított kritérium”, melyről oly sokat beszélünk, azt jelenti, hogy a szerkesztés, válogatás elvei közül ki kell zárunk a sorrendet, a nevek varázserejét, véget kell vetnünk az érdemek irodalmi szerepének. Az irodalom csak egy sorrendet ismerhet: az értékek sorrendjét, és csak egyfajta varázserőt ismerhet: a művészet varázserejét; az irodalomban csak egyféle érdem számít: a nagy művekkel szerzett irodalmi érdem. Más semmi. És ezért nem szabad tartanunk attól, hogy valaki majd a sorrendet, a nevet vagy az érdemeit reklamálja; bennünket csak az alkotás érdekelhet. Az alkotás, amely megtalálja majd a maga helyét a sorban, ha már muszáj sornak lenni, az alkotás, amely nevet és el nem múló érdemeket biztosít az írónak.

Van irodalmunknak még egy problémája, amelyhez ideje volna hozzányúlni: a revízió. Nem a holtak vagy távollévők műveinek újraértékelésére gondolok (habár azzal is lehetne foglalkozni), hanem az élőkére. Ki tudná most megmondani, hogy a második világháború óta minálunk hány magyar író könyve jelent meg? Bibliográfiánk sajnos nincs, s erre a kérdésre aligha tudna valaki pontos választ adni. Sok könyvről megjelent már kritika, a könyv megjelenése után rögtön, vagy valamivel később. A maguk idejében a kritikusok nem is láthatták talán egész világosan az értékeket ezekben a művekben — még kevésbé a hibákat, hiányokat. Elő kellene valakinek vennie a régi könyveket, Gál, Majtényi, Herceg, Laták, Csépe, Fehér és a többiek műveit, s megmondani, mit gondolunk ma ezekről a könyvekről, mi maradt bennük máig is értékes. Azt mondhatná valaki, hogy nem lehet mai állásponttól, mai elvek alapján megítélni azokat az alkotásokat. Ha egy mű időtálló, a kritika egy évszázad múlva sem kezdi ki; ha pedig selejt, akkor ki kell mondanunk a szót, az elmarasztalót, mellyel tartozunk.

És mi legyen a mai művekkel? Ez az a kérdés, amelyhez elkerülhetetlenül el kellett érkeznünk. A mai művek bírálatához bátor, őszinte szavak, új szavak, új szempontok kellenek. Meg kell találnunk azokat az elveket, melyeknek segítségével más szemmel láthatjuk és más szóval ítéltetjük meg íróink alkotásait.

Legyen az irodalmi mű az író legegységibb, legőszintébb megnyilatkozása; legyen önkifejezés. Az írás, az irodalmi alkotás nem lehet objektív a szó tudományos vagy filozófiai értelmében: ellenkezőleg: szubjektívnek kell lennie a szó leirodalmi értelmében. Az író vall — magáról és a világról. Lásson az író a maga szemével, lássa az élet örvényeit, lássa a

vereségeket, összeomlásokat, a boldogságot, a fényt, a derűt. Mondjon el az író mindent magáról és a világról — magáról a világban és a világról önmagában. Legyen a szava merész, zengjen és zúgjon, harangozzon, kongasson, csilingeljen. Legyen szavában mindig egy hang, melyet még soha nem hallottunk, s nem is hallhatunk mástól, csak tőle. Mondjon ki mindent: ne tartogassa lelke mélyén vagy tudata alatt az érzéseit, meggyőződését, s ha a sorok között, ha képekben beszél, úgy is mondjon el mindent. Gondolata ne csússzon ki képeiből, szavaiból, és ne fulladjon bele képeinek légüres terébe. Breton mondja A szürrealizmus kiáltványában: „A furcsa mindig szép, sőt kizárólag a furcsa szép.” Igen, legyen furcsa, amit az író leír, mert a furcsaság a szürkeség fölé emeli.

De a kritikusnak is legyenek követelményei önmagával szemben. Ha az írótól megköveteli, hogy műve megfeleljen bizonyos szempontoknak, akkor a kritikus sem mondhat le elveiről, illetve nem indulhat zászló nélkül a kritika csatájába.

A kritikus mindenekelőtt legyen független: véleménye ne támaszkodjon uralkodó művészeti vagy irodalmi irányzatok szempontjaira, de a korizlésre se. Legyen a kritikus képviselője, akár vezére egy irányynak, de az legyen az övé, s ő az irányé testestől-lelkestől, ami itt azt jelenti: gondolatban és szóban. A kritikus ne a kor izléséhez igazodjon, hanem ő maga alakítsa a kor izlését. Ez a feladata, nem mások kritikái álláspontját, izlését, véleményét átvenni.

Legyen a kritikus szenvedélyes, heves, követelődző, vívjon csatákat, ne féljen a bukástól; minden bukás után szebb a feltámadás. Vesse magát a kritikus az irodalmi harcokba, vesse magát teljes szenvedélyességgel, elhatározással, mert számára nincs megalkuvás: a konformizmus a kritika legnagyobb ellensége. Ne féljen a kritikus a tévedéstől: tévedjen inkább ő egy mű megítélésében, mint a művész az alkotásban. Mert könnyebb elviselni, hogy elítéljük azt, ami jó, mint hogy elfogadjuk jónak a rosszat. Nem egyszer cáfolt rá az idő, az irodalomtörténet egyes kritikusok véleményére: nagyságuk, jelentőségük mégsem csökkent, mert hibájuk egyéni véleményükből eredt.

Éljen a kritikus az irodalommal, az irodalomért, legyen ez legnagyobb, egy életre szóló szerelme, s ne a személyes leszámolás alkalma.

Nézze a kritikus az alkotásokat más szemmel, mint bárki, legyen hajthatatlan, küzdjön meg elveiért, meggyőződéséért. Viselje el, hogy mindenki szidja, vállalja az átkokat, a száműzetést.

Mindent más szemmel kell nézni. Író, alkotást, életet, halált. Nem rózsaszínű vagy fekete szemüvegen keresztül, hanem nyitott, tágra nyitott, örökké kíváncsi szemmel. Az író tud nevetni, az író könnyet tud ejteni. Mert író.

Nem mérnök.